

Brussel in de jaren negentig en na 2000: een demografische doorlichting

W. De Lannoy*, M. Lammens*, R. Lesthaeghe, D. Willaert****

***Geografisch Instituut**

****Steunpunt Demografie**

VRIJE UNIVERSITEIT BRUSSEL

e-mail:wdlannoy@vub.ac.be; rlestha@vub.ac.be

Brussel in de jaren negentig en na 2000: een demografische doorlichting

Walter De Lannoy*, Mia Lammens*, Ron Lesthaeghe**, Didier Willaert**

Geografisch Instituut* en Steunpunt Demografie**

Vrije Universiteit Brussel

1. Het bevolkingsaantal in het Brussels gewest lijkt in de jaren negentig te stabiliseren rond 950.000 inwoners

In 1968 bereikte het bevolkingsaantal in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest een maximum. Op 1 januari van dat jaar woonden er officieel 1.079.181 inwoners in de 19 Brusselse gemeenten. In de daaropvolgende 24 jaar kende het Brussels gewest een (op een enkele uitzondering na) voortdurende bevolkingsafname. Begin 1992 bedroeg het bevolkingsaantal 951.217 personen. Sindsdien is het bevolkingsaantal nagenoeg gelijk gebleven, met zelfs een (heel) lichte aangroei gedurende 1994 en 1996. Begin 1997 telde het Brussels gewest 950.597 inwoners.

Ook op het niveau van de gemeenten blijven de veranderingen van het bevolkingsaantal in de jaren negentig beperkt. De meeste gemeenten kennen een afname van de bevolking. Alleen in Evere, Sint-Joost-ten-Node en Sint-Jans-Molenbeek is er een geringe toename (tabel 1).

De evolutie van het bevolkingsaantal werd in het Brussels gewest in de laatste dertig jaar in hoofdzaak bepaald door de migratiebewegingen. In de periode 1967-1996 was de natuurlijke aangroei van de *Belgische* bevolking in Brussel steeds negatief, maar vanaf 1987 wordt dit sterfte-overschot meer dan gecompenseerd door het geboortenoverschot van de vreemdelingen. Het migratiesaldo van de Belgen is gedurende de ganse periode sterk negatief en het wordt alleen in de jaren 1967, 1971 en 1994 gecompenseerd door het vestigingsoverschot van de vreemdelingen. Over de gehele periode 1967-1996 gezien is vooral het grote vertrekoverschot van de Belgen bepalend voor de bevolkingsafname. Het sterfte-overschot van de Belgen (110.539 personen in 30 jaar) wordt ongeveer gecompenseerd door het geboortenoverschot van de vreemdelingen (103.704 personen), maar het vertrekoverschot van de Belgen (ongeveer 240.000 personen) is ruim dubbel zo groot als het vestigingsoverschot van de vreemdelingen (figuur 1).

De stabilisering van de Brusselse bevolking in de laatste vijf jaar (vanaf 1992) is de resultante van het belangrijke vestigingsoverschot van vreemdelingen en het kleiner geworden sterfteoverschot van de Belgen (tabel 2). Deze recente ontwikkelingen zijn zelf een gevolg van de grotere instroom van vreemdelingen, hoogstwaarschijnlijk als gevolg van de verdergaande toename van internationale functies in Brussel, en van het afnemend aandeel in de totale Brusselse bevolking van inwoners van Belgische afkomst. De versterking van de internationale positie van Brussel na de Europese top in December 1992 in Edinburgh en de uitbreiding van de Europese Unie tot 15 landen in 1995 spelen daarbij waarschijnlijk een belangrijke rol.

2. De migratiebalans voor het Hoofdstedelijk Gewest vertoont sterke golfbewegingen doorheen de tijd

Het hoger besproken grote vertrekoverschot (negatief migratiesaldo) van de Brusselse bevolking is in hoofdzaak een gevolg van het proces van suburbanisatie, waarbij huishoudens met midden- en hoge inkomens de kernstad (19 gemeenten) verlaten om zich in het steeds groter wordende randgebied te vestigen. De omvang van de suburbanisatie was bijzonder groot in de jaren zeventig met een gemiddeld jaarlijks binnenlands vertrekoverschot in de periode 1973-79 van nagenoeg 12.000 personen (tabel 3). Dit cijfer houdt weliswaar een overschatting van de suburbanisatie in vermits niet alle verhuisbewegingen gebeuren tussen Brussel en zijn randgebied, maar we kunnen toch aannemen dat het overgrote gedeelte van het vermelde vertrekoverschot op rekening komt van verhuizingen naar (en vanuit) het Brusselse randgebied (zie het migratiesaldo van het Brussels gewest m.b.t. de arrondissementen Nijvel en Halle-Vilvoorde in tabel 3). In de jaren tachtig liep de suburbanisatie sterk terug en bedroeg het jaarlijks binnenlands vertrekoverschot circa 5.000 personen. Deze terugloop van de suburbanisatie wordt doorgaans toegeschreven aan de gevolgen van de economische crisis waardoor de huishoudens de aankoop of de huur van een woning in het (dure) Brusselse randgebied uitstellen of opgeven. In de periode 1990-94 bedroeg het jaarlijks binnenlands vertrekoverschot echter opnieuw 11.600 personen, met daarna weliswaar terug duidelijk lagere waarden in 1995 en 1996. De heropleving van de suburbanisatie in het begin van de jaren negentig zou een gevolg zijn van de sterk gestegen koop- en huurprijzen van woningen

in de periode 1988-90 in Brussel en van de toegenomen woononzekerheid als gevolg van grote stadsvernieuwingsoperaties (Europawijk, Zuidstation...).

De mobiliteitscijfers en de samenstellende migratiecijfers per 1000 inwoners worden in tabel 5 weergegeven voor elk van de 19 Brusselse gemeenten. Deze gemeenten zijn verder opgesplitst in deze horend tot de "eerste kroon" (Brussel, Anderlecht, Elsene, Sint-Jans-Molenbeek, Sint-Gillis, Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek) en deze van de zgn. "tweede kroon" (overige 12 gemeenten).

Het mobiliteitscijfer, d.i. de som van alle migratiebewegingen per 1000 inwoners, is het hoogst in de periode 1993-96, wat erop wijst dat de migratiebewegingen geenszins qua volume afnemen. Bovendien zijn het stelselmatig dezelfde gemeenten die de hoogste mobiliteitscijfers halen sedert 1983: Brussel, Elsene, Sint-Gillis, Sint-Joost in de eerste kroon, en Etterbeek en Koekelberg in de tweede kroon. In elk van deze gemeenten verplaatsen zich door migratie over gemeentegrenzen heen circa 200 à 260 personen per 1000 inwoners per jaar. Deze hoge waarden zijn mede te verklaren door de geringe omvang van de meeste van deze deelgemeenten.

De migratiesaldi in absolute aantallen en per 1000 inwoners worden respectievelijk weergegeven in figuren 3 en 4. Deze zijn tevens uitgesplitst naar eerste en tweede kroon. Ook hier is de golfbeweging duidelijk merkbaar voor het Hoofdstedelijk Gewest als geheel: een hoog vertrekoverschot in het begin van de jaren tachtig loopt tot een minimum terug in 1985-86, het neemt daarna weer sterk toe tot een maximum in 1990-91, en krimpt tegen 1994 weer in tot een klein deficit van circa 1000 personen. De golfbeweging van het geheel is voornamelijk te verklaren door een gelijklopende golfbeweging in de migratiesaldi van de gemeenten van de eerste kroon. De negatieve migratiesaldi van de gemeenten van de tweede kroon zijn sterker afgevlakt en doorgaans geringer dan deze van de gemeenten van de eerste kroon. Na 1993 echter halen de gemeenten van de tweede kroon voor het eerst sedert vele jaren opnieuw een licht positief migratiesaldo van circa 1 per 1000 inwoners. Op dit ogenblik dringt zich een analyse op van de bronnen van deze nieuwe tendens: welke leeftijdsgroepen en welke gezinstypen zijn hierbij betrokken en welke factoren geven aanleiding tot deze recente afname van de negatieve saldi ?

De leeftijdssamenstelling van het migratiesaldo voor de periode van sterke suburbanisatie van 1988-93 is weergegeven op figuur 5. Hieruit blijkt nogmaals het klassieke beeld dat vooral jonge alleenstaanden en samenwonenden in de leeftijdsgroep 20-24 jaar door de grootstad worden aangetrokken (positief saldo), terwijl huishoudens met jonge kinderen (30-34 jaar &

0-4 jaar) als ook ouderen (60+) overwegend de stad verlaten. Deze figuur dient echter te worden geactualiseerd voor de periode na 1993, die zoals hoger vermeld, gekenmerkt is door een geringer negatief migratiesaldo en zelfs een klein vestigingsoverschot voor de gemeenten van de tweede kroon.

3. De Brusselse suburbanisatie

De voortdurende suburbanisatie heeft voor gevolg dat de oppervlakte en het bevolkingsaantal van het Brussels stadsgewest blijven aangroeien. Sinds de jaren zeventig publiceert het Nationaal Instituut voor de Statistiek gegevens over de Belgische stadsgewesten. Het begrip stadsgewest werd ingevoerd omdat in de westerse steden, mede als gevolg van de suburbanisatie, de stedelijke functies uitgespreid zijn over een veel groter gebied dan de traditionele, compacte stad. Het begrip kreeg algemene erkenning in wetenschappelijke, administratieve en economische milieus en is een veelgebruikte ruimtelijke entiteit geworden. Het stadsgewest is het geheel van de agglomeratie (het aaneengesloten bebouwd gedeelte, aangepast aan de gemeentegrenzen) en de omringende banlieue. Het oude, dichtbebouwde centrale deel van het stadsgewest, gelegen binnen de agglomeratie, wordt aangeduid met de term kernstad. De banlieue is de demografische groeizone van het stadsgewest, die zich in hoofdzaak ontwikkelt door de suburbanisatie. De gemeenten van de banlieue hebben vaak een nog betrekkelijk open karakter, maar zijn in dergelijke mate verstedelijkt en afgestemd op de kernstad dat ze bij het stadsgewest dienen gerekend te worden.

In de Brusselse context bestaat de kernstad uit de 19 gemeenten van het Hoofdstedelijk gewest; de agglomeratie bevat 36 gemeenten (met inbegrip van de 19 gemeenten van het Brussels gewest) en telde begin 1997 1.329.566 inwoners; er woonden 391.716 inwoners in de 28 gemeenten van de banlieue; in het stadsgewest (64 gemeenten) woonden begin 1997 1.721.282 inwoners (zie kaart 2 en tabel 4).

4. Het Brussels migratiebekken en de suburbanisatie

Naast de opeenvolgende ringen gedefinieerd door de begrippen kernstad, agglomeratie, banlieue en stadsgewest kan ook het begrip migratiebekken worden ingevoerd. Dit laatste

wordt gedefinieerd als de aaneengesloten groep van gemeenten die in eerste orde via migratie bevolkingsdelen uitwisselen met hetzij de kernstad, hetzij andere gemeenten van hetzelfde migratiebekken. Het uitgangspunt is hier migratie (eerder dan pendel), en meer bepaald het mobiliteitscijfer (totale uitwisseling via migratie tussen gemeenten i en j).

Voor de periode 1993-96 wordt het Brussels migratiebekken op kaart 3a weergegeven. Dit bekken strekt zich uit van Dendermonde tot Zinnik en van Ronse tot Hannuit (Willaert, 1999). Op kaart 3b worden de zones aangegeven met sterke bevolkingsdruk door immigratie. Daartoe maken we gebruik van twee criteria: (i) een positief migratiesaldo voor de periode 1993-96 groter dan de mediaanwaarde voor alle Belgische gemeenten, en (ii) een toenemende trend qua migratiesaldo sedert 1981-84 die opnieuw sterker is dan de mediaan. De gemeenten van de eerste klasse voldoen aan deze beide criteria en vormen derhalve gebieden met immigratiedruk. Twee daarvan liggen in het Brussels gewest zelf: Evere en Watermaal-Bosvoorde. Rond het Brussels Gewest, en vooral aan de westelijke kant ervan, tekent zich een ring af van gemeenten die geen van beide criteria haalt: dit zijn gemeenten van de periferie waar een verzadiging is ingetreden. De gemeenten met de sterkere immigratiedruk moeten derhalve nog verder van de kernstad worden gelokaliseerd tot in de provincies Oost-Vlaanderen, Henegouwen, Namen en Luik. Op kaart 3c worden de criteria nog strenger gemaakt: de kaart geeft aan welke gemeenten behoren tot het hoogste kwartiel (nationaal) qua migratiesaldo per 1000 inwoners (i) in de periode 1981-84, (ii) in de periode 1993-96 en (iii) in beide perioden. Opnieuw valt een ring van gemeenten op rond het Brussels Gewest die geen van beide criteria halen (verzadiging), terwijl twee grote zones van "rurbanisatie" opvallen. De oostelijke zone ligt langs de as Waver-Hannuit, en naast de tien gemeenten die het hoogste kwartiel haalden in beide perioden voegen zich nog zeven gemeenten die in dit kwartiel komen in de meest recente periode. De westelijke zone ligt op de as Gooik-Ath waar vier gemeenten het hoogste kwartiel halen in 1993-96, naast de vijf die reeds aan dit criterium voldeden in 1981-84. Het gaat in dit geval over de verdere "rurbanisatie" van het westelijk en zuidelijk Pajottenland. Opvallend is eveneens dat deze hoge immigratiedruk niet meer aanwezig is in het gebied Ninove-Aalst-Denderleeuw en eveneens ontbreekt in het westelijk deel van Waals Brabant. Dit wijst wel degelijk op een verdere uitdeinende "rurbanisatie" van kleine landelijke gemeenten die hiermee ook opgenomen worden in de brede pendelzone rond Brussel (zie Mérenne et al., 1998, Volkstellingsatlas kaart 15.1).

5. Minder inwoners, maar meer huishoudens

Ondanks de afname van het bevolkingsaantal is het aantal private huishoudens in het Brussels gewest blijven toenemen. In de laatste drie volkstellingen (eind 1970, maart 1981, maart 1991) bedroeg het aantal private huishoudens respectievelijk 448.673, 453.778 en 460.091 eenheden. Deze toename gaat uiteraard samen met een afname van de gemiddelde omvang van de huishoudens. De gemiddelde omvang van een privaat huishouden bedroeg in 1970 2,39 personen, in 1981 2,17 personen en in 1991 nog slechts 2,04 personen. De toename van het aantal private huishoudens (en dus ook van het aantal woningen) werpt een ander licht op de problematiek van de stadsvlucht. De bevolkingsafname in Brussel is geen gevolg van de afname van het aantal bewoonde woningen, maar van de afname van de gemiddelde omvang van de huishoudens. Deze gezinsverdunding gaat gepaard met een aanzienlijke groei van het aantal alleenwonenden (eenpersoonsgezinnen). In 1970 werden er in het gewest 146.995 alleenwonenden geteld, in 1981 was dit cijfer gestegen tot 188.671 en in 1991 tot 222.706. Het aandeel van de alleenwonenden in het totaal van de private huishoudens steeg, althans volgens de volkstelling, van 32,8% in 1970 over 41,6% in 1981 naar 48,4% in 1991. Dit betekent dat bijna de helft van de woningen in het Brussels gewest (officieel) bewoond wordt door slechts één persoon. De eenpersoonsgezinnen wonen vooral in het centrale gedeelte van het gewest, waar vooral kleine huurwoningen beschikbaar zijn. In een gedeelte van de binnenstad (de Brusselse 'vijfhoek') en in de omgeving van de Louizalaan komen talrijke buurten voor waar meer dan 60% van alle private huishoudens alleenwonenden zijn (zie kaart 4). Om de Brusselse bevolking verder te stabiliseren of, zoals met het Gewestelijk Ontwikkelingsplan wordt beoogd, te doen toenemen, zal het nodig zijn om woonomgevingen te creëren die aantrekkelijk zijn voor gezinnen met kinderen.

De leeftijdsopbouw van de alleenwonenden toont een opvallend verschil tussen de alleenwonende mannen en de alleenwonende vrouwen (zie figuur 6). De mannelijke alleenwonenden zijn het sterkst vertegenwoordigd in de leeftijdsgroepen 25-29 jaar en 30-34 jaar; de vrouwelijke alleenwonenden zijn globaal veel talrijker en zijn het sterkst vertegenwoordigd in de leeftijdsklassen tussen 65 en 84 jaar. Deze verschillen hebben te maken met de langere levensduur van de vrouwelijke bevolking, met het feit dat mannen meer dan vrouwen na een echtscheiding of als weduwnaar hertrouwen of gaan samenwonen, en met het feit dat jonge mannen eerder gaan alleenwonen dan jonge vrouwen.

Al zijn de alleenstaanden veruit het modale huishoudenstype in het Hoofdstedelijk Gewest, toch kan een lichte terugloop van hen worden vastgesteld tussen 1990 en 1997. In tabel 6 zijn de evoluties weergegeven van de procentuele aandelen van de private huishoudens naar hun omvang. De data zijn deze van het Rijksregister (NIS, Bevolkingsstatistieken 1997 (3): tabellen 00.07A). Zo daalt het aandeel van de alleenstaanden van 51.8% van de huishoudens in 1990 tot 50.3% in 1997. Deze daling is volledig terug te vinden in de gemeenten van de eerste kroon en doet zich vooralsnog niet voor in deze van de tweede kroon.

De daling van het aandeel van de alleenstaanden komt ten goede aan zowat alle andere huishoudens, doch vooral aan deze met 2 personen die met 1 procentpunt toenemen tussen 1990 en 1997. Ook opmerkelijk zijn de relatieve toenames van huishoudens van 4 en 5 personen in de 1^e kroon, wat wellicht vooral op rekening komt van het stijgend belang van allochtone gezinnen in deze gemeenten.

6. Het niet-klassieke huishouden wordt dominant

De toename van het aantal alleenwonenden is niet de enige verandering met betrekking tot de huishoudens. Sinds de jaren zestig worden in de westerse landen een aantal demografische veranderingen waargenomen die samen worden aangeduid met de term 'tweede demografische transitie' (Deboosere e.a. 1997:6-24). Het betreft de verdergaande daling van de vruchtbaarheid, de toename van het aantal echtscheidingen en het optreden ervan na steeds kortere huwelijksduur, een uitstelbeweging inzake huwelijk en ouderschap, de toename van ongehuwd samenwonen zowel voor als na een huwelijk, het meer frequent alleenwonen van jongeren, en de toename van zogenaamde 'buitenechtelijke geboorten'. Het stijgend aandeel van deze geboorten en de hogere separatiecijfers bij samenwonenden, in combinatie met de verminderde hertrouw bij gescheidenen, geven aanleiding tot een toename van éénoudergezinnen met overwegend een vrouwelijk gezinshoofd. Samen leiden deze gedragsveranderingen tot een gezinsverdunning en tot de totstandkoming van een grotere verscheidenheid in de huishoudenstypes.

Ook in het Brussels gewest doen zich een aantal ontwikkelingen voor die een vertaling zijn van de tweede demografische transitie. De Brusselse situatie is wat betreft gezinsvormingspatronen nochtans complex door de belangrijke aanwezigheid van niet-Belgen. Vooral de Maghreb-Turkse groep (ruim 10% van de totale Brusselse bevolking) heeft

grotendeels het traditionele gezinspatroon bewaard, met grote gezinnen, een groot aandeel jongeren, huwelijk en ouderschap op jongere leeftijd en aanzienlijk minder cohabitatie. De invloed van deze groep laat zich uiteraard vooral gevoelen in de negentiende-eeuwse gordel met arbeidersbuurten rond de binnenstad waar een sterke ruimtelijke concentratie voorkomt van Marokkanen en Turken (zie verder).

Op het niveau van het Brussels gewest hebben de hogerbeschreven demografische ontwikkelingen geleid tot een aanzienlijke toename van het aandeel van de zogenaamde niet-klassieke huishoudens. In 1970 maakten echtparen met of zonder kinderen nog 52,8% van de private huishoudens uit. In 1981 was hun aandeel gedaald tot 45,1% en in 1991 reeds tot 37,2%. Het aandeel van de éénoudergezinnen is voor dezelfde jaren geëvolueerd van 6,2% over 7,5% naar 9,2% van alle private huishoudens. Zoals hoger reeds vermeld vormen de alleenstaanden het modale huishoudenstype in het Brussels gewest met 48,4% van alle private huishoudens in 1991 (Volkstelling). Vermits de huishoudenssamenstelling van 1991 nog sterk beïnvloed is door de traditionele gezinsvormingspatronen van voor de jaren zeventig, kunnen we veronderstellen dat de effecten van de tweede demografische transitie op de huishoudensstructuren zich nog verschillende decennia zullen laten gevoelen. Dit betekent dat het aandeel van de niet-klassieke huishoudens nog zal toenemen. Dit kan met zich meebrengen dat de belangstelling voor het wonen in een stedelijke omgeving zal vergroten.

Een fijner beeld van de hoofdstedelijke huishoudenssamenstelling kan worden verkregen via de LIPRO-huishoudensposities van individuen naar leeftijd en geslacht (van Imhoff & Keilman, 1991). Deze posities zijn als volgt:

- Alleenstaande (**SING** voor "Single")
- Kind in een éénoudergezin (**C1PH** voor "child in one parent household")
- Ouder in een éénoudergezin (**H1PA** voor "head of one parent household")
- Gehuwde persoon in 2-persoonshuishouden zonder kinderen (**MAR0** voor "married, 0 children")
- Kind bij gehuwd paar (**CMAR** voor "child of married couple")
- Gehuwde adult in huishouden met dependent(en) (**MAR+** voor "married plus children")
- Ongehuwd samenwonende persoon zonder kinderen (**UNM0** voor "unmarried, 0 children")
- Kind bij samenwonend paar (**UNM** voor "Child with unmarried couple")
- Ongehuwd samenwonende adult met kinderen (**UNM+** voor "unmarried plus children")
- Coresidenten in andere private huishoudens (**NFR** voor "non-family related")

- Overige posities, d.i. vooral verblijf in collectief huishouden (**OTHR** voor "other").

De huishoudensposities van de Brusselse bevolking volgens deze typologie werden aangemaakt op basis van de volkstellingsdata van 1991 (Deboosere et al., 1997: 90, 94), en deze kunnen met de posities van de gehele Belgische bevolking worden vergeleken. Daartoe berekent men binnen elke vijfjaarlijkse leeftijdsgroep en geslacht de percentuele verdeling van de bevolking over de elf LIPRO-posities, respectievelijk in de regio en in de het Rijk als geheel. De ratio's van deze twee leeftijds- en geslachtsspecifieke verdelingen geven aan in welke mate een huishoudenspositie over- of ondervertegenwoordigd is in Brussel, los van verschillen in leeftijds- en van geslachtssamenstelling tussen beide gebieden.

De ratio's m.b.t. de huishoudensposities van kinderen worden weergegeven in Tabel 7. Hieruit blijkt dat het Hoofdstedelijk Gewest een relatieve ondervertegenwoordiging kent van kinderen in huishoudens van gehuwden (CMAR) (ratio's < 1.0). Hetzelfde geldt ook voor oudere kinderen (10+) in huishoudens van ongehuwd samenwonenden (CUNM) en voor kinderen die als coresidenten verblijven in huishoudens van andere personen (NFR). Daarentegen kent het Hoofdstedelijk Gewest een zeer uitgesproken oververtegenwoordiging van kinderen in éénoudergezinnen (C1PA) met ratio's variërend van 1.50 tot meer dan 2.0. Ook jonge kinderen (0-9 jaar) levend bij samenwonenden komen beduidend meer voor in Brussel dan in België als geheel, en hetzelfde geldt eveneens voor kinderen verblijvend in collectieve huishoudens (OTHR). Zonder de bijdrage van de allochtone bevolking, met veel meer uitgesproken klassieke gezinstypen, zouden deze nochtans sterke verschillen met de Belgische verdeling van de posities van kinderen nog meer uitgesproken zijn in de hoofdstad.

De ratio's voor de overige huishoudensposities worden weergegeven in tabel 8. Ook los van verschillen in leeftijds- en geslachtscompositie tussen Brussel en België als geheel komt opnieuw op frappante wijze de zeer sterke oververtegenwoordiging van alleenstaanden (SING) tot uiting. Dit geldt voor beide geslachten en voor alle leeftijdsgroepen, en is nog het meest uitgesproken (ratio > 2.0) tot op de leeftijd van 60 jaar. Op de tweede plaats volgt de oververtegenwoordiging van adulten die het gezinshoofd zijn van een éénoudergezin (H1PA). Deze huishoudenspositie blijft dominant aanwezig in Brussel tot de leeftijd van 65 jaar en haalt ratio's van 1.50 of meer tot aan de leeftijd van circa 50 jaar. Éénoudergezinnen worden veel frequenter geleid door de moeder, doch ook in het schaarse geval van een mannelijk gezinshoofd vindt men een navenante relatieve oververtegenwoordiging van dit gezinstype in Brussel. Naast deze twee huishoudensposities zijn ook nog oververtegenwoordigd: (i) jonge

adulten in collectieve huishoudens, (ii) bejaarde gehuwden of cohabitanten zonder kinderen en (iii) jongere cohabitanten met kinderen.

De huishoudensposities met een sterke relatieve ondervertegenwoordiging zijn: (i) gehuwden met kinderen, (ii) gehuwden zonder kinderen (behalve op zeer jonge leeftijd of bij bejaarden), (iii) personen die inwonen bij een ander gezin. Vooral in deze laatste categorie is het opmerkelijk dat het inwonen van bejaarden in een ander gezin zeer schaars is in het Brussels Gewest in vergelijking met het land als geheel, waar deze vorm van coresidentie nochtans ook al tot zeer lage proporties werd herleid.

7. Een derde van de Brusselaars zijn van niet-Belgische oorsprong.

In de laatste 30 jaar is de bevolkingssamenstelling naar nationaliteit in het Brussels gewest ingrijpend veranderd. In de periode 1967-1996 is het aantal Belgen met 268000 personen verminderd (door een vertrekoverschot en een sterfte-overschot) en is het aantal vreemdelingen met 144.000 personen toegenomen (door het vestigingsoverschot en het geboortenoverschot). Op 31.12.1970 (volkstelling) bedroeg het aandeel van de vreemdelingen in de totale bevolking 16,1%. Begin 1997 is het percentage niet-Belgen opgelopen tot 29,9%. In feite is de aanwezigheid van de bevolking van niet-Belgische afkomst nog groter als we rekening houden met de nationaliteitsveranderingen. In de laatste 10 jaar (1987-1996) bedraagt het gecumuleerd aantal van de nationaliteitsveranderingen 52.246 personen. Als we aannemen dat de helft hiervan nog in het Brussels gewest woont, dan zou het aandeel van de 'allochtonen' in de totale bevolking reeds oplopen tot 33%.

De indeling van de vreemdelingen naar nationaliteit heeft in de naoorlogse periode sterke wijzigingen ondergaan. In 1961 waren de Fransen (15.780), de Italianen (11.357) en de Nederlanders (7.165) de grootste groepen en in 1971 vormden de Spanjaarden (33.641) de grootste vreemdelingengroep. In de jaren zeventig deed zich een sterke inwijking van Marokkanen voor en die waren in 1981 reeds veruit de grootste nationaliteitsgroep in het gewest. In 1991 en 1997 was het overwicht van de Marokkanen (73.070 in 1997) nog meer uitgesproken (tabel 9). In de jaren negentig zien we een opvallende stijging van het aantal Fransen en Portugezen. De afname van de Marokkanen en de Turken in de jaren negentig is een gevolg van de naturalisaties en de invoering in 1991 van de nieuwe wetgeving m.b.t. nationaliteit.

De vreemdelingen zijn het sterkst vertegenwoordigd in het centrale gedeelte van de stad. Op gemeentelijk niveau is hun aandeel in de bevolking in 1997 het hoogst in de kleine gemeenten Sint-Joost-ten-Node (53,8%) en Sint-Gillis (47,7%) (tabellen 10 en 11). De ruimtelijke concentratie van de vreemdelingen komt duidelijk tot uiting op het niveau van de buurten (zie kaart 5). Belangrijke ruimtelijke concentraties van vreemdelingen (meestal waarden hoger dan 50% van de bevolking) komen voor in buurten ten westen van de centrale lanen (Max, Anspach, Lemonnier) in de binnenstad (de zogenaamde 'vijfhoek'), in een zone rond het Zuidstation (het westelijk gedeelte van Sint-Gillis, het Anderlechtse Kuregem en de Brusselse Marollen), in 'Oud-Molenbeek' (het gedeelte van Sint-Jans-Molenbeek tussen het kanaal en de spoorlijn bij het Weststation), en in de Brusselse Noordwijk en het aanpalende gedeelte in Sint-Joost-ten-Node en Schaarbeek. De geïsoleerde hoge waarde (80%) in buurt 'Sint-Lucas' in Sint-Lambrechts-Woluwe in het noordoosten van het gewest, is een gevolg van de aanwezigheid van buitenlandse studenten op de campus van de medische faculteit van de Universit  Catholique de Louvain.

Uit een analyse van de spreidingspatronen van de belangrijkste nationaliteitsgroepen blijkt het verband tussen de woonplaats van de vreemdelingen en hun sociaal-economische status. Grofweg zijn twee types van woonpatronen te onderscheiden:

- de vreemdelingen afkomstig uit het Middellandse Zeegebied (Marokko inbegrepen) wonen hoofdzakelijk in het centrale gedeelte van de stad, met de hoogste waarden in de 19de eeuwse gordel rond de binnenstad. Door hun zwakke economische positie hebben deze huishoudens slechts een zeer beperkte keuze op de woningmarkt en ze worden daardoor eigenlijk 'gedwongen' om stadsdelen op te zoeken waar nog relatief goedkope huurwoningen beschikbaar zijn (in de zogenaamde residuele huursector van de woningmarkt). Het woonpatroon van de Mediterrane groep weerspiegelt de achterstandssituatie van deze groep in onze samenleving;

- de vreemdelingen uit de buurlanden (en ook de Amerikanen, de Japanners en de Scandinaviërs) behoren grotendeels tot de hoogste inkomensklassen en hebben bijgevolg toegang tot de meest gegeerde woongebieden; ze wonen meer verspreid over de gehele stad, maar hebben toch een uitgesproken voorkeur voor het zuidoostelijk kwadrant van de stad (vooral de beide Woluwes, Ukkel, Oudergem, Elsene en Watermaal-Bosvoorde) (De Lannoy e.a. 1991).

Deze tegengestelde woonpatronen komen duidelijk tot uiting op de kaarten 6 en 7 met de ruimtelijke spreiding van de Marokkanen en de Duitsers respectievelijk. Op deze kaarten

worden alleen buurten aangeduid waar zich een ‘oververtegenwoordiging’ van de betrokken nationaliteit voordoet: d.w.z. waar het aandeel van de Marokkanen (resp. Duitsers) in de bevolking van de buurt groter is dan het aandeel van die groep in de bevolking van het Brussels gewest. Voor de Marokkanen ligt die waarde bij 8,1% van de bevolking, voor de Duitsers bij 0,5% van de bevolking. De klasse met de hoogste waarden bevat de buurten waar het aandeel van de nationaliteitsgroep in de bevolking van de buurt minstens driemaal zo hoog is als het aandeel van die groep in de bevolking van het Brussels gewest. Op die manier worden ruimtelijke patronen die betrekking hebben op nationaliteitsgroepen met een sterk verschillende omvang gemakkelijker vergelijkbaar.

De Marokkanen (77.409 inwoners in 1991) wonen duidelijk geconcentreerd in het centrale gedeelte van de stad. Zeer hoge waarden komen voor in een zone gaande van het westelijk gedeelte van Sint-Gillis (en de aansluitende buurten in Vorst), over Kuregem (Anderlecht) naar de oude kern van Sint-Jans-Molenbeek. Ook in de aanpalende buurten in de vijfhoek komen zeer hoge waarden voor. Ook ten noorden van de vijfhoek, in een uitgestrekt gebied in de omgeving van het Noordstation op het grondgebied van de gemeenten Brussel, Sint-Joosten-Node en Schaarbeek komen zeer hoge waarden voor. In het zuiden en het oosten van het gewest, in de gemeenten Ukkel, Watermaal-Bosvoorde, Oudergem en de beide Woluwes, wonen zeer weinig Marokkanen. Hetzelfde geldt voor de gemeenten Ganshoren en Jette in het noordwesten van het gewest. Het ruimtelijk patroon van de Marokkanen is zeer gelijkend met dat van de achtergestelde wijken in de atlas van Kesteloot (1996a). De Duitsers zijn oververtegenwoordigd in het zuidoostelijk gedeelte van het gewest met vooral hoge waarden in Sint-Pieters-Woluwe en enkele buurten in Ukkel. Dit zijn duidelijk ‘rijke’ wijken in het Brussels gewest.

8. De allochtone gemeenschappen in de jaren negentig

In dit deel beperken we ons tot de twee grootste Islamitische gemeenschappen in Brussel, met name de Turkse en de Marokkaanse. Voor beide gemeenschappen betekenen de jaren negentig het begin van de generatiewisseling. Met de gezinshereniging van vooral de jaren zeventig ontstaat zowel een zij-instroom van de in de herkomstlanden geboren kinderen als een nieuwe tweede generatie die in België is geboren of hier volledig is geschoold. Zowel de jongere zij-instroom als de tweede generatie komen nu zelf in de levensfazen met belangrijke transitie: afstuderen, intrede op de arbeidsmarkt, huwen, ouderschap. Via de volkstellingsdata en meerdere surveys gehouden in de jaren negentig kunnen de krachtlijnen

worden uitgestippeld van de veranderingen in beide allochtone gemeenschappen die zich met de generatiewisseling voltrekken. Deze zijn:

- (i) De jongere zij-instroom en de tweede generatie halen een veel hoger opleidingspeil dan hun beide ouders. Dit is vooral het geval voor de tweede generatie Marokkaanse vrouwen, niet alleen omwille van het contrast met hun moeders die veelal ongeletterd waren, maar ook omdat zij het meest een volledig curriculum middelbaar onderwijs afronden en zelfs doorstoten tot hoger onderwijs. Bij de Turkse vrouwen zijn de generatieverschillen minder uitgesproken en de tweede generatie vrouwen zijn meer geconcentreerd in het beroeps- en technisch onderwijs (Stoop en Booms, 1997).
- (ii) Inzake opleidingspeil is de tweede generatie Marokkaanse mannen heterogener samengesteld dan de tweede generatie Turkse mannen. Meer Marokkanen voleindigen het algemeen secundair onderwijs (ASO) of vatten hogere studies aan, maar evenveel Marokkanen als Turken slagen er niet in verder te geraken dan lager secundair (respectievelijk 40 en 42%). Voor beide groepen liggen de kansen op volledig ASO en op voortgezet hoger onderwijs hoger in Brussel en Wallonië dan in Vlaanderen. Opnieuw volgen de Turkse mannen veel meer beroeps- en technisch onderwijs dan de Marokkaanse tweede generatie (Neels, 1998).
- (iii) Gegeven opleidingspeil (human capital) en woonplaats (lokale arbeidsmarktomsomstandigheden) vertoont de tewerkstelling van beiden groepen duidelijke sporen van achterstelling. Dit is het meest opvallend voor de tweede generatie Marokkaanse mannen. Op basis van de volkstellingsdata van 1991 blijkt dat, bij gelijke behandeling van diploma en na controle voor woonplaats, circa 66% van de tweede generatie Marokkanen posities zouden moeten innemen op de arbeidsmarkt van geschoold arbeider of hoger. In werkelijkheid halen ze slechts 39%. Voor de Turken zijn de verwachte cijfers 61% en de geobserveerde 43%. Deze kleinere relatieve achterstelling bij de Turken is vooral toe te schrijven aan hun hogere concentratie afgestudeerden in technisch en beroepsonderwijs en hun sterkere concentratie in de beroepsgroepen overeenkomend met geschoolde arbeiders. Tenslotte is voor de Marokkaanse beter opgeleiden van de tweede generatie de relatieve achterstelling in Brussel het meest opvallend en in Wallonië het minst (Stoop, 1998; Neels, 1998).
- (iv) Opnieuw rekening houdend met opleidingspeil en woonplaats, is de relatieve achterstelling van de tweede generatie in beide groepen zeer duidelijk m.b.t. werkloosheid. Bij de Marokkaanse tweede generatie verwacht men een werkloosheid

van circa 13%, terwijl het geobserveerde cijfer 44% bedraagt. Bij de tweede generatie Turken is het verwachte cijfer 15% tegenover het waargenomen percentage van 38 (Stoop, 1998).

- (v) Net zoals in de herkomstlanden is de mediaan huwelijksleeftijd voor Turkse en Marokkaanse vrouwen in België toegenomen. Voor de tweede generatie Marokkaanse vrouwen is de mediaan te plaatsen op 22 jaar tegenover 17.5 jaar voor hun moeders. Bij de Turkse tweede generatie is de stijging kleiner, en algemeen genomen zorgt de verdere recrutering van jonge bruiden in Turkije ervoor dat de mediaan huwelijksleeftijd voor vrouwen jonger dan 30 jaar nog steeds iets lager is dan 20 jaar (Lodewijckx, Page en Schoenmaeckers, 1997:120; Reniers, 1998). Analoog met het verschil in tempo van de nuptialiteitstransitie tussen beide groepen beklemtonen ook de Marokkaanse vrouwen van de tweede generatie meer nadrukkelijk het recht op vrije partnerkeuze dan de Turkse leeftijdsgenoten (Lesthaeghe en Surkyn, 1995; Surkyn, 1998).
- (vi) De vruchtbaarheidsdaling is in het midden van de jaren zeventig ingezet. Zo is het totaal vruchtbaarheidscijfer (TVC) gedaald van circa 5 kinderen in 1975 naar 3 in 1990 bij de Turkse vrouwen, en in dezelfde periode van ruim 6 kinderen naar 4 bij de Marokkaanse vrouwen (Lodewijckx, Page en Schoenmaeckers, 1997:11). Deze TVC-waarden gelden voor alle vrouwen, de huwelijksmigranten en oudere vrouwen inclusief. Voor de tweede generatie alleen liggen de vruchtbaarheidscijfers op jongere leeftijden beduidend lager dan bij de voorgaande generaties toen ze dezelfde leeftijd hadden (Schoenmaeckers, Lodewijckx en Gadeyne, 1998). Jonge Marokkaanse vrouwen zijn ook reeds meer geneigd de komst van hun eerste kind uit te stellen, wat maakt dat hun vruchtbaarheidscijfers gecumuleerd tot de leeftijd van 30 jaar onder het peil van de jongere Turkse vrouwen is gedaald. Ook inzake gewenste gezinsgrootte is er een uitgesproken voorkeur bij de tweede generatie om de afstamming tot 2 kinderen te beperken (Page en Segaert, 1997:1). Inzake anticonceptiegebruik scoren beide allochtone groepen in België veel hoger dan in de herkomstlanden: respectievelijk 70 en 72% van de gehuwde Marokkaanse en Turkse vrouwen in België zijn gebruikers van moderne anticonceptiemethoden. De hormonale middelen worden overigens het meest frequent aangewend. Vooral bij jonge Marokkaanse vrouwen van 20-24 jaar is het patroon van anticonceptie nagenoeg indentiek geworden aan dat van hun Belgische leeftijdsgenoten (Lodewijckx, 1997:150-151). Het ziet er dus naar uit dat beide

allochtone groepen afstevenen naar TVC-waarden van circa 2 kinderen vóór 2010, en dat de tweede generatie Marokkaanse vrouwen dit peil eerder kan bereiken dan de tweede generatie Turkse vrouwen.

- (vii) De patronen van gemeenschapsontwikkeling vertonen opvallende verschillen voor beide groepen. De Turkse gemeenschap heeft een sterkere neiging om op zichzelf terug te plooiën en een hechte gemeenschap te behouden, terwijl de Marokkaanse meer versplinterd en heterogener wordt. Dit uit zich in tal van kenmerken: de Marokkaanse populatie is veel meer op de Belgische media gericht, importeert minder huwelijkspartners, is meer exogaam, meer gefragmenteerd over diverse religieuze strekkingen, heeft een grotere gesecculariseerde bevolkingsgroep, maar kent ook meer spanningen tussen de geslachten en generaties vooral m.b.t. onderwerpen zoals geslachtsrollen, emancipatie, individuele autonomie en secularisatie (Lievens, 1997; Reniers, 1998; Lesthaeghe en Surkyn, 1997; Surkyn, 1998; Lesthaeghe, Surkyn en Van Craenem, 1998).

9. Oude Belgen en jonge vreemdelingen

De leeftijdsopbouw van de Brusselse bevolking verschilt vandaag slechts weinig van die van het Rijk. Algemeen hebben de verlenging van de levensduur en de daling van de vruchtbaarheid een veroudering van de bevolking met zich meegebracht. Er is sprake van een veroudering aan de basis (minder jongeren) en een veroudering aan de top van de leeftijdsopbouw (meer ouderen). Deze processen worden ook aangeduid met de termen 'ontgroening' en 'vergrijzing'. Sinds 1971 is de leeftijdsopbouw in het Brussels gewest slechts weinig veranderd (tabel 12). Het aandeel van de jongeren in de totale bevolking is nog wat afgenomen, maar het aandeel van de bejaarden (60 jaar en meer) is nagenoeg gelijk gebleven. Het aandeel van de hoogbejaarden is echter significant toegenomen (van 2,8% in de totale bevolking in 1971 naar 4,7% in 1997).

De cijfers van de totale Brusselse bevolking verbergen de grote contrasten tussen de leeftijdsopbouw van de Belgische en de vreemde bevolking. De bevolking van vreemde nationaliteit heeft in het Brussels gewest een veel jongere leeftijdsopbouw dan de Belgische bevolking. In 1997 telt de Belgische bevolking in het gewest 27,4% bejaarden tegenover slechts 9,3% bij de vreemdelingen. Meer dan een kwart (26,3%) van de vreemdelingen is

jonger dan 20 jaar tegenover slechts 21,9% bij de Belgen (tabel 13). Het effect van de jongere leeftijdsopbouw van de vreemdelingen komt duidelijk tot uiting op kaart 8 met het woonpatroon van de jongeren (0-19 jaar). Deze groep is sterk vertegenwoordigd in de 19de eeuwse gordel rond de binnenstad waar hoge concentraties vreemdelingen voorkomen. De meerderheid van deze jongeren bezitten inderdaad een niet-Belgische nationaliteit (zie kaart 9).

Door het verjongende effect van de vreemdelingenbevolking zijn de vooruitzichten voor de komende 20 jaar m.b.t. het aandeel van de bejaarden (60 jaar en meer) zeer verschillend in het Brussels gewest vergeleken met de andere Belgische gewesten. In het Brussels gewest wordt tegen het jaar 2015 een daling (!) van het aandeel van de bejaarden verwacht (22,0% in 1997; 21,3% in 2015) tegenover een sterke stijging in het Vlaams gewest (21,5% bejaarden in 1997; 25,7% in 2015) en in het Waals gewest (21,5% in 1997; 24,1% in 2015) (Nationaal Instituut voor de Statistiek: Bevolkingsvooruitzichten 1995-2050).

Binnen het Brussels gewest zijn de contrasten m.b.t. leeftijdsopbouw zeer groot; ook hier speelt de aanwezigheid van vreemdelingen een belangrijke rol. Het aandeel van de bejaarden varieert in 1991 tussen 15,2% van de totale bevolking in Sint-Joost-ten-Node en 30,8% in Ganshoren (de hoogste waarde van gans het land). Het aandeel van de jongeren varieert tussen 17,9% in Ganshoren en 30,7% in Sint-Joost-ten-Node (de gemeente met het hoogste aandeel vreemdelingen).

De contrasten m.b.t. de leeftijdsopbouw komen nog beter tot uiting op de kaarten 8 tot 11 met de ruimtelijke patronen van de jongeren (0-19 jaar), de jonge volwassenen (20-29 jaar) en de bejaarden (60 jaar en meer):

- de jongeren zijn zeer sterk vertegenwoordigd in een gedeelte van de binnenstad (de 'vijfhoek') en vooral in de gordel van 19de eeuwse uitbreidingen in Kuregem (Anderlecht), Oud-Molenbeek en de Noordwijk (Schaarbeek, Sint-Joost-ten-Node en Brussel); dit zijn ook de stadsdelen met de hoogste percentages niet-Belgen; daarnaast hebben ook nog een aantal buurten aan de rand van het gewest (vooral villawijken in Ukkel en Sint-Pieters-Woluwe) een hoog aandeel jongeren;
- de jonge volwassenen (20-29 jaar) zijn sterk vertegenwoordigd in Elsene aan beide zijden van de Louizalaan; dit stadsdeel oefent duidelijk een aantrekkingskracht uit op studenten en pas-afgestudeerden van de Brusselse universiteiten en hogescholen;

- de bejaarden zijn ‘ondervertegenwoordigd’ in het centrale gedeelte van de stad (op enkele uitzonderingen, vaak buurten met bejaardentehuizen, na), maar zijn sterker vertegenwoordigd in wat men de ‘gemeenten van de tweede kroon’ noemt.

De contrasten tussen de ‘verjongende’ centrale stadsdelen en de ‘verouderende’ wijken in de ‘gemeenten van de tweede kroon’ hebben te maken met de belangrijke aanwezigheid van niet-Belgen in het centrale gedeelte van de stad, met het selectief migratiepatroon en waarschijnlijk ook met een verhoogde belangstelling van jonge volwassenen voor het wonen in het centrale gedeelte van de stad. De niet-Belgen hebben een jongere leeftijdsopbouw en een hogere vruchtbaarheid dan de Belgische bevolking en hebben daardoor een sterk verjongende invloed op de centraal gelegen wijken. De leeftijdsopbouw wordt ook beïnvloed door het vertrekoverschot van gezinnen met kinderen en door het vestigingsoverschot van jonge volwassenen. Deze jonge volwassenen (‘starters’ op de woningmarkt) vestigen zich vooral in het centrale gedeelte van de stad, dichtbij allerlei stedelijke voorzieningen en waar voldoende kleine en betaalbare woningen beschikbaar zijn. In sommige stadsdelen brengen ze een proces van ‘gentrificatie’ (opwaardering) met zich mee (b.v. in de omgeving van de Dansaertstraat in de ‘vijfhoek’, en in sommige wijken van Sint-Gillis, Etterbeek en Elsene).

10. De bevolkingsprojecties voor het Brussels Gewest

Het Nationaal Instituut voor de Statistiek (NIS) en het Federaal Planbureau hebben de bevolkingsprojecties voor de periode 1995-2050 voor de gewesten uitgewerkt op basis van meerdere scenario's. Deze zijn ook voor het Brussels Gewest erg leerzaam, niet alleen omdat ze de implicaties van bestaande trends op langere termijn in kaart brengen, maar vooral omdat ze illustreren van welke demografische parameters de evolutie van de Brusselse bevolking in meer of mindere mate afhankelijk is. De hypothesen van deze projecties zijn de volgende:

- (i) mortaliteit: de verwachte levensduur bij de geboorte (e_o) evolueert in het centrale referentiescenario voor vrouwen van 80.6 jaar in 1995 naar 88.1 jaar in 2050. De verwachte levensduur voor de mannen blijft een achterstand van circa 6 jaar behouden, en de regio's hebben convergerende sterftekansen. De twee alternatieven, met name een tragere evolutie tot $e_o = 84.0$ jaar en een snellere tot 89.7 jaar in 2050, worden hier niet verder in de analyse opgenomen. Ze zijn echter wel van groot belang bij de

bepaling van de verouderingsgraad en meer specifiek bij de determinatie van het aantal hoogbejaarden (80+).

- (ii) vruchtbaarheid: de scenario's van fertiliteit vertrekken van een cohortenanalyse waarbij wordt verondersteld dat de generatie vrouwen geboren in 1970 na de leeftijd van 28 jaar hetzij haar deficit t.o.v. de generatie van 1965 volledig inhaalt, hetzij dit slechts voor de helft doet. In het geval van volledige recuperatie op oudere leeftijden kent de generatie van 1970 een afstamming van 1.80 kinderen, en in het geval van een 50% recuperatie blijft de afstamming beperkt tot 1.69 kinderen. Deze afstammingscijfers vormen de TVC-richtwaarden voor 2010, en daarna wordt een evolutie verondersteld naar $TVC = 1.90$ (hogere vruchtbaarheidsvariant) of naar 1.60 (lagere variant). Het centrale scenario houdt precies het midden tussen beide voorgaande: het TVC wordt 1.75 in 2010 en blijft op dit peil tot 2050. De vruchtbaarheid in het Brussels Gewest klimt echter tot een $TVC = 1.79$ in 2005 omdat rekening wordt gehouden met de vooralsnog hogere fertiliteit van diverse allochtone populaties. Tegen 2020 is deze dispariteit t.a.v. de nationale trend weggewerkt.
- (iii) internationale migraties: De migratiestroom van Belgen over de landsgrenzen heen wordt op 15.000 emigranten en 10.000 immigranten p.a. gehouden, wat overeenkomt met de vrij stabiele cijfers van de laatste 10 jaar. Naast het netto verlies van 5.000 Belgen is ook de emigratie van niet-Belgen op 30.000 per jaar vastgelegd. Dit levert samen een constante emigratie op van 35.000 personen per jaar. De migratiescenario's variëren derhalve enkel naar het aantal immigranten van vreemde nationaliteit. In het centraal scenario wordt dit immigratiecijfer (EU en niet-EU migranten samen) op 50.000 p.a. geplaatst, wat correspondeert met het jaarlijks gemiddelde van de periode 1988-94. In de lage variant valt dan immigratie vanaf 2000 terug tot op 35.000, wat betekent dat het totale migratiesaldo voor België op nul wordt gezet. In de hoge variant verwacht men een immigratie van buitenlanders van 65.000 in 2000, en dit cijfer loopt stelselmatig op tot 100.000 in 2050. Het globale nationale migratiesaldo klimt derhalve van 15.000 in 1995 tot 30.000 in 2000, en uiteindelijk tot 65.000 in 2050. Deze hypothesen zijn van groot belang voor het Brussels Gewest, temeer omdat de repartitie van de internationale migratie over de drie gewesten constant is gehouden volgens de verdeling waargenomen in de periode 1988-94. Dit betekent dat het Brussels Gewest en Vlaanderen circa elk 40% van het internationaal migratiesaldo toegekend krijgen tegenover amper 10% voor Wallonië.

- (iv) interne migratie: de migraties tussen de drie gewesten kennen een stabiel leeftijds- en geslachtsprofiel, maar variëren vooral qua volume (zie sectie 2). In het centraal scenario verliest Brussel circa 30.000 personen per jaar aan beide andere regio's (d.i. opnieuw het gemiddelde voor de periode 1988-94), en recruteert er bijna 20.000. Dit betekent dat het centraal scenario een negatief binnenlands saldo van circa 10.000 personen p.a. aan het Brussels Gewest toerekent. Echter, samen genomen met de hypothese inzake internationale migraties van het centraal scenario, geeft dit een steeds kleiner wordend globaal negatief saldo voor Brussel, dat tegen 2050 nog slechts circa 3000 personen bedraagt. De alternatieven inzake interne migraties zijn afgestemd op de perioden van sterkere en zwakkere stadsvlucht uit Brussel zoals waargenomen tussen 1964 en 1994. In de hypothese van een sterke stadsvlucht wordt de emigratie uit Brussel met 20% verhoogd, en in de veronderstelling van geringere stadsvlucht met 20% verlaagd. De tendenzen na 1994 (zie sectie 2) sluiten derhalve dicht aan bij de hypothese van geringere emigratiesaldi voor Brussel dan voorgesteld in het centraal scenario.

De uitkomsten van het centraal scenario voor het Brussels Gewest kunnen gevolgd worden in tabellen 14 en 15, terwijl alternatieve scenario's worden vergeleken in tabel 16. Deze demografische projecties worden hier beperkt tot 2030. Zelfs deze horizon is ver vooruit in de tijd voor een stedelijke populatie waarvoor de migratiehypothesen uiteraard van doorslaggevende aard zijn.

Uit tabel 14 blijkt alvast dat het Brussels Gewest allicht een positief natuurlijk accres behoudt van circa 2000 à 3000 tot in 2030. Dit geboortenoverschot loopt zelfs op tot meer dan 3 per 1000 in 2020. Het globale migratiesaldo daarentegen blijft negatief en overtreft het geboortenoverschot. Samen genomen geven deze bewegingen in het centraal scenario voor Brussel een negatief totaal accres van -3.4 per 1000 in 1995 dat echter slinkt tot -1.6 per 1000 in 2010 en verder tot bijna nul in 2030. Als gevolg hiervan zou de totale bevolking eerst teruglopen van circa 948.000 in 1995 tot 916.000 in 2010, en daarna stabiliseren rond 903.000 in 2030. Dit betekent een krimp van bijna 5% over 35 jaar, wat moet vergeleken worden met een kleine toename van de gehele Belgische bevolking gedurende deze periode. Vooralsnog is deze initiële krimp afgewend als gevolg van een geringer vertrekoverschot dan voorzien in het centraal scenario.

De evolutie van de Brusselse leeftijdsstructuur wordt eveneens in tabel 14 geschetst, en in tabel 15 vergeleken met deze in de overige landsdelen. De impact van de vergrijzing als

component van algemene veroudering is in Brussel gelijkaardig aan deze in de rest van België. Dit spruit voort uit de hypothese van een gelijklopende winst inzake levensverwachting. Zoals overal wordt de daling van de mortaliteit vooral op latere leeftijden gerealiseerd, en dit zorgt eveneens in Brussel voor een aangroei van hoogbejaarden. De andere component van het verouderingsproces, nl. de ontgroening, is daarentegen beduidend geringer in Brussel dan in de rest van het land. Dit komt uiteraard op rekening van een voorgeschiedenis met hogere vruchtbaarheid gerealiseerd door enkele allochtone populaties. Deze oorzaak ebt weliswaar weg tegen 2010, doch het effect ervan blijft niettemin lang zichtbaar in de hoofdstedelijke leeftijdsstructuur. In vergelijking met het Rijk kent het gewest een geringere daling van het percentage jongeren (0-19) tegen 2030, een zeer opvallende concentratie van de bevolking op actieve leeftijden (20-59), en een beduidend kleinere aangroei van het aandeel der ouderen (60+). Het opschuiven van de relatief grote generaties van allochtone jongeren in Brussel naar de actieve leeftijdsgroepen is allicht het hoofdkenmerk van de hoofdstedelijke demografie voor de komende decennia. Deze concentratie in de middenste leeftijdsgroepen zorgt ervoor dat de dependentiecoëfficiënt (d.i. jongeren + ouderen per 100 adulten) zelfs eerst daalt van 83 tot 79 in 2010, en daarna slechts tegen 2030 terugkeert naar het startpeil. In Vlaanderen en Wallonië daarentegen stijgen de dependentiecoëfficiënten ononderbroken: ze halen het punt van 100 afhankelijk per 100 potentiële actieven kort na 2010, en stijgen verder tot 109 en 104 tegen 2030. In het centraal scenario bereikt ook het aandeel van de ouderen in Vlaanderen en Wallonië de kaap van 30% rond 2030, terwijl dit percentage slechts 23 zou bedragen in Brussel tegen deze datum.

Tot slot wordt in Tabel 16 aangegeven wat de impact is van alternatieve demografische scenario's op de evolutie van de totale bevolking van het Brussels gewest. Hieruit blijkt vooreerst de grote gevoeligheid voor migratiebewegingen: in de hypothese van een kleinere internationale recrutering (scenario D) of deze van een sterkere stadsvlucht (F) daalt de Brusselse bevolking tegen 2030 tot circa 85% van haar huidige omvang. Daarnaast blijkt eveneens een - zij het geringere - gevoeligheid voor een lagere vruchtbaarheid (B). Met een hogere vruchtbaarheid (C) dan aangehouden in het centraal scenario houdt de Brusselse bevolking net stand, doch positieve bevolkingsgroei is enkel mogelijk als gevolg van hetzij hogere immigratie uit het buitenland, hetzij een kleiner vertrekoverschot en geringere suburbanisatie (scenario's E en G).

Vanaf 1994 is het negatief migratiesaldo voor de 19 gemeenten afgenomen tot op het peil van scenario G, en ook de internationale immigratie is in het voordeel blijven spelen. Zo groeide

het bestand van de EU-burgers in Brussel tussen 1991 en 1997 opnieuw met circa 12.000. Dit alles maakt dat de evolutie na 1995 gunstiger is geweest dan verwacht volgens het centraal scenario.

Een geringere stadsvlucht is ook voor de toekomst niet uit te sluiten. Daartoe zijn alvast meerdere redenen. De demografisch sterkst groeiende groep van Mediterrane allochtonen blijft gericht op wonen binnen de grenzen van de 19 gemeenten. Ook blijft de stad aantrekkelijk voor Europese en Belgische kleinere gezinnen, of voor gezinstypen die sterk afhankelijk zijn van voorzieningen en kleine verplaatsingstijden (bijvb. éénoudergezinnen). Vervolgens zorgt de reeds gevorderde veroudering van de bevolking in de gemeenten van de tweede kroon voor het gradueel ter beschikking komen van bestaande woningen. En tenslotte ligt een kentering m.b.t. het mobiliteitsprobleem niet meteen in het vooruitzicht, wat uiteindelijk toch een rem moet zetten op de steeds verder uitdeinende suburbanisatie. Als bovendien ook de Vlamingen overtuigd kunnen worden dat Brussel een geschikt habitat voor hen is, kan de stabiliteit op circa 1 miljoen inwoners worden beveiligd.

11. Conclusies

De bevolkingsafname in het Brussels gewest lijkt in de jaren negentig tot stilstand te komen rond een bevolkingsaantal van circa 950000 inwoners. Deze stabilisering van het bevolkingsaantal is vooral te wijten aan het grote buitenlands vestigingsoverschot als gevolg van de versterking van de internationale functies in Brussel.

De gemiddelde omvang van de huishoudens blijft afnemen en het aandeel van de niet-klassieke huishoudens wordt dominant. Vooral het aandeel van de alleenwonenden is zeer hoog; bijna de helft van alle woningen wordt slechts door één persoon bewoond. Een beleid gericht op een bevolkingsvermeerdering, zoals wordt aangekondigd in het in 1995 gepubliceerd Gewestelijk Ontwikkelingsplan, zal moeten zorgen voor een uitbreiding van de woningvoorraad en voor woonomgevingen die aantrekkelijk zijn voor huishoudens met kinderen.

De bevolking van niet-Belgische afkomst blijft toenemen en men kan veronderstellen dat, gezien de verwachte uitbreiding van de Europese Unie, deze trend zich zal verderzetten. Specifiek voor Brussel zijn de grote contrasten in welvaart en ontplooiingsmogelijkheden tussen de zogenaamde Mediterrane vreemdelingen (vooral Marokkanen en Turken) en de

vreemdelingen die werkzaam zijn in internationale instellingen en ondernemingen. De uitgesproken woonsegregatie van deze groepen, doch vooral de concentratie van de Maghrebijns-Turkse groep in achtergestelde buurten tesamen met hun niet langer door onderwijspeil verklaarde socio-economische achterstelling vormen een problematische en explosieve situatie. Een veelomvattend en langdurig programma van wijkontwikkeling is dringend nodig in deze buurten (zie hierover b.v. Kesteloot 1996b), naast een meer alerte politiek gericht op het wegwerken van vaak verholen vormen van discriminatie op de arbeidsmarkt.

De belangrijke aanwezigheid van niet-Belgen heeft een grote invloed op de leeftijdsopbouw van de Brusselse bevolking. Het meest markante feit van de Brusselse demografie in de komende decennia is het doorstromen van grote generaties allochtone jongeren naar de actieve leeftijdsgroepen, en daarbij horend een groot aanbod op de arbeidsmarkt. Het andere gevolg hiervan is dat de veroudering van de bevolking in het Brussels gewest veel trager verloopt dan in de andere gewesten. Maar ook in Brussel neemt het aandeel van de hoogbejaarden sterk toe. Vermits een groot aandeel van de hoogbejaarden alleenwonend zijn, stelt zich bijgevolg een probleem van de aanpassing van woningen aan een situatie van geringere mobiliteit.

Bibliografische referenties

- Ben Ayad, M.; Hespel, E., Kestens, P. (1996): "De l'identification des besoins à leurs concrétisations en demande réelle - Une approche socio-démographique du marché de la construction", Fédération des Entrepreneurs Généraux de la Construction, Congrès Triennal XXV, Verviers; 28 sept. 96.
- Blaise, P., de Coorebyter, V. (1998): "Immigration et culture - Décor et concepts", Courier Hebdomadaire, CRISP, Bruxelles, nos 1187 & 1188.
- Callaerts, T. (1997): "Import huwelijken bij jonge Turkse migranten in Vlaanderen en Brussel: een kwalitatieve benadering", Working Papers Etnische Minderheden 97-2, Steunpunt Demografie VUB en Vakgroep Bevolkingswetenschappen UG.
- De Bruyn, R. en W. De Lannoy (1991), Migraties in het Brussels stadsgewest 1980-1990, Dossiers Brussel nr 17, B.R.E.S., Brussel.
- De Corte, S. en W. De Lannoy (1993), Migraties in Brussel en zijn randgebied in de periode 1988-1992, Brusselse Thema's, 1993, 1, pp. 88-108.
- De Lannoy, W. (1989), Demografische ontwikkelingen in de Brusselse agglomeratie sinds 1963, Taal en Sociale Integratie, 12, pp. 161-179.
- De Lannoy, W., Grimmeau, J.P. en C. Kesteloot (1991), De bevolking van vreemde nationaliteit in Brussel-Hoofdstad, in Grimmeau, J.P. (ed.), De vreemdelingen in België volgens de tellingen, Statistische Studiën, n°92, Nationaal Instituut voor de Statistiek, Brussel, pp. 83-105.

- De Lannoy, W.; De Corte, S. (1994): "De migraties van Marokkanen en Turken binnen het Brussels Gewest in de periode 1988-92", Acta Geografica Lovaniensa: 63-69.
- De Lannoy, W., Lammens, M. (1999): "Brusselaars in de jaren negentig; een demografische doorlichting", in P. Franzen (ed): Nederlandstalige Brusselaars in een multiculturele gemeenschap, VUBPress, Brussel (in druk).
- Deboosere, P., Lesthaeghe, R., Surkyn, J., Boulanger, P. en A. Lambert (1997), Huishoudens en Gezinnen, Monografie nr.4, Algemene Volks- en Woningtelling 1991, Nationaal Instituut voor de Statistiek.
- Kesteloot, C. (1991): Oorzaken en gevolgen van stadvlucht en de nieuwe stedelijkheid", in H. Van der Haegen (red): Brussel - Een hoofdstad in beweging, Leuvense geografische papers 3, Acco, Leuven: 35-49.
- Kesteloot, C. (1993): "Vlaams Brabant als stedelijke periferie - Een globale interpretatie van een lokale problematiek", in H. Meert (red.): Vlaams-Brabant; wonen en werken in de schaduw van Brussel, Leuvense Geografische papers 6, ISEG, KULeuven: 1-16.
- Kesteloot, C. (1996a), Atlas van Achtergestelde Buurten in Vlaanderen en Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, Brussel.
- Kesteloot, C. (1996b), De verwaarlozing voorbij ? Achtergestelde buurten en hun ontwikkelingskansen, in De Decker, P., Hubeau, B. en S. Nieuwinckel (red.), In de Ban van Stad en Wijk, EPO, Berchem, pp. 25-62.
- Kesteloot, C. (1999): "Brussels: Postfordist polarisation in a Fordist spatial canvass", in: P. Marcuse & R. Van Kempen (eds): Globalizing cities: a new spatial order, Basil Blackwell, Oxford.
- Lesthaeghe, R. (1998): "Islamitische gemeenschappen in België: fundamentalisme of secularisatie?", Sociologische Gids (45):3 166-178.
- Lesthaeghe, R.; Surkyn, J. (1995): "Heterogeneity in social change - Turkish and Moroccan women in Belgium", European Journal of Population, 11:1-29.
- Lesthaeghe, R.; Surkyn, J. (1997): "Aisha is Fatma niet - Culturele diversiteit en fragmentatie van de moderniteit bij Turkse en Marokkaanse vrouwen in België, in R. Lesthaeghe (red): Diversiteit in sociale verandering - Turkse en Marokkaanse vrouwen in België, VUB-Press, Brussel: 241-281.
- Lesthaeghe, R.; Surkyn, J.; Van Craenem, I. (1998): "Dimensions and determinants of integration related attitudes among Turkish and Moroccan men in Belgium", IPD-Working Papers 98-4, Steunpunt Demografie VUB & Vakgroep Bevolkingswetenschappen UG.
- Lievens, J. (1997): "Kenmerken van gezinsvormende migratie" in R. Lesthaeghe (red): Diversiteit in sociale verandering - Turkse en Marokkaanse vrouwen in België, VUB-Press, Brussel: 75-104.
- Lodewijckx, E. (1997): "Anticonceptie en abortus bij Turkse en Marokkaanse vrouwen in België en in de herkomstlanden", in R. Lesthaeghe (red): Diversiteit in sociale verandering - Turkse en Marokkaanse vrouwen in België, VUB-Press, Brussel: 139-161.
- Lodewijckx, E.; Page, H.; Schoenmaeckers, R. (1997): "Turkse en Marokkaanse gezinnen in verandering: de nuptialiteits- en vruchtbaarheidstransitie", in R. Lesthaeghe (red.): Diversiteit in sociale verandering - Turkse en Marokkaanse vrouwen in België; VUB-Press, Brussel: 105-137.
- Meert, H. (1993): "Sociale verdringing in Vlaams-Brabant en Brussel - Enkele concrete illustraties", in H. Meert (red): Vlaams-Brabant, wonen en werken in de

- schaduw van Brussel, Leuvense Geografische papers 6, ISEG, KU Leuven: 63-74.
- Mérenne, B.; Van der Haegen, H.; Van Hecke, E. (red.) (1998): België ruimtelijk doorgelicht, Volkstellingsatlas 1991, Fed. Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden & Gemeentekrediet van België, Brussel.
- Nationaal Instituut voor de Statistiek en Federaal Planbureau (z.d.), Bevolkingsvooruitzichten 1995-2050, Brussel.
- Neels, K. (1998): "'Migratiegeschiedenis en schoolloopbaan - Onderwijspositie van Turkse en Marokkaanse mannen in België op basis van UIAP-surveydata", Working Papers Etnische Minderheden in België, 98-1, Interface Demography VUB en Vakgroep Bevolkingswetenschappen UG.
- Phalet, K.; Swyngedouw, M.; Deschouwer, K. (red) (1999): Minderheden in Brussel, VUB-Press, Brussel (in druk).
- Poulain, M. (1994): "Migrations en Belgique - Données démographiques", Courier Hebdomadaire, CRISP, Bruxelles, nos 1438-1439.
- Reniers, G. (1998): "Post-migration survival of traditional marriage patterns: consanguineous marriage among Turkish and Moroccan immigrants in Belgium", IPD-Working Papers 98-1, Steunpunt Demografie VUB & Vakgroep Bevolkingswetenschappen UG.
- Schoenmaeckers, R.; Lodewijckx, E.; Gadeyne, S. (1998): "Changes in family formation among Turkish and Moroccan women in Belgium - Results from census data", Paper gepresenteerd op de Population Association of America Meetings, Chicago, 2-4 april '98.
- Stoop, R. (1998): "Tewerkstelling en beroepspositie van Turkse en Marokkaanse jongeren - een verklaarbare achterstand?", Working Papers Etnische Minderheden in België, Interface Demography VUB en Vakgroep Bevolkingswetenschappen UG.
- Stoop, R.; Booms, B. (1997): Hij kwam werken. Gaat zij werken? Arbeidsparticipatie en arbeidsmobiliteit bij Turkse en Marokkaanse vrouwen", in R. Lesthaeghe (red): Diversiteit in sociale verandering - Turkse en Marokkaanse vrouwen in België, VUB-Press, Brussel: 201-239.
- Surkyn, J. (1998): "Social integration of ethnic minorities - Indicators at the family level", IPD-Working Papers 98-2, Steunpunt Demografie VUB & Vakgroep Bevolkingswetenschappen, UG.
- Thomas, F. (1993): "Les Bruxellois: démographie, population active, revenus", Courier Hebdomadaire, CRISP, Bruxelles, nos. 1390-1391.
- Van der Haegen, H. (1991): "Vestigers en voortrekkers in het Brusselse, en de gevolgen voor de Vlaamse aanwezigheid in de hoofdstad van Vlaanderen", in H. Van der Haegen (red): Brussel - Een hoofdstad in beweging, Leuvense geografische papers 3, Acco, Leuven: 51-70.
- Van der Haegen, H. (1991): "Vreemdelingen in Brussel: spreidingspatroon van de Brusselse vreemdelingen, weerspiegeling van de sociale differentiatie in het stadsgewest", in H. Van der Haegen (red): Brussel - Een hoofdstad in beweging, Leuvense geografische papers 3, Acco, Leuven: 101-120.
- Van der Haegen, H. (1992): "De strijd van de huishoudens om de Brusselse woonruimte", Acta Geografica Lovaniensa 33: 721-736.
- Van Der Haegen, H., Juchtman, G. en C. Kesteloot (1995), Multicultureel Brussel, Ministerie van het Brussels Gewest, Brussel.

Willaert, D. (1999): "Een nieuwe ruimtelijke indeling voor de studie van migratiebewegingen", interim rapport PBO-97, Steunpunt Demografie, Vakgroep SOCO, Vrije Universiteit Brussel.